

K OTAZNÍKŮM NAD KŘEMÝŽSKÝMI VARHANAMI

Vít Honys

Je tomu již více než deset let, když byly v prvních publikovaných výsledcích terénní dokumentace varhan na území bývalého teplického okresu jako pravděpodobně nejstarší nástroj regionu vyhodnoceny varhany kostela sv. Petra a Pavla v Křemýži.¹ Konkrétnější zhodnocení nástroje a pojmenování jeho reálných hudebně historických hodnot však nebylo možno provést bez dílčí demontáže a detailnější dokumentace. Tato možnost se naskytla v letech 2003–2006 v souvislosti s částečným čištěním, konzervací a zprovozněním léta neužívaného nástroje za souběžného provedení detailní dokumentace s využitím výzkumného záměru VZ 51/204 k podrobné dokumentaci vybraných severočeských varhan za částečné spolupráce s MUDr. Tomášem Horákem, organologem litoměřické diecéze, ve věcech archivní rešerše. Dokumentace byla provedena v intencích metodické příručky pro dokumentaci varhan v českých zemích vydané svého času tehdejší Státním ústavem památkové péče a ochrany přírody a Českou hudební společností; dalším inspirativním dílem z metodického hlediska byla nedávno publikovaná slovenská monografická práce o varhanářské praxi Martina Šaška z Brezové.² Vyčerpán byl dostupný pramenný materiál a dokumentaci získané informace porovnávány s dokumentací dalších vybraných dobových nástrojů regionu.

Křemýžský kostel sv. Petra a Pavla byl nově postaven v barokním stylu na místě starší stavby zásluhou tehdejší držitelky Křemýže Kateřiny Alžběty z Bachonhay v letech 1702–1707 a vysvěcen několik měsíců po její smrti roku 1713. Zařízení kostela bylo vesměs pořízeno až za její neteře Kateřiny Markéty Barbory z Woppingu, Karpfenheimu a Schlüsselburgu, která se stala její nástupnicí; v rámci vybavování kostela měl být v blíže nezjištěném roce pořízen i varhanní pozitiv.³ Dle inventářů z let 1774 a první poloviny 19. století se zde nacházely na kůru hlavní varhany se dvěma měchy, nepochybně jednoduše, a přenosný pozitiv, který stál u kazatelny.⁴ Toto vybavení jinak nevelkého kostela svědčí o péči, která byla již v 18. století chrámové hudbě věnována, neboť většina okolních venkovských kostelů byla v té době vybavena pouze jediným nástrojem – větším pozitivem nebo malým jednoduše nástrojem s pedálem. Tato tradice pokračovala i v 19. století zásluhou hudbymilovného držitele panství hraběte Adolfa Bennona z Ledebour-Wicheln (1812–1886). Ten velmi podpořil

místní učitele, kteří s velkým úsilím vyučovali zdejší mládež hudbě a založili zde dokonce jakousi „hudební gardu“, jejímž hlavním účelem bylo pozdvižení úrovně chrámové hudby, ale také veřejná vystoupení, jejichž výtěžek sloužil k pořízení hudebních nástrojů či dobročinným účelům. Na hraběcí náklady tato „hudební garda“ dostala nové uniformy.⁵ Hrabě Adolf Ledebour se zasloužil ve snaze o zlepšení duchovní hudby také o velkolepější varhany pro křemýžský kostel. Roku 1864 v souvislosti s pořízením nových varhan od bratří Fellerů z Libouchce pro teplický děkanský kostel nechal s přispěním 300 zlatých tamější dosavadní staré varhany odkoupit a téhož roku v křemýžském kostele na nový rozměrnější kůr instalovat s vesměs novým pozitivem Franzem Müllerem (1813–1899?), varhanářem z Janova u Nového Boru; při této příležitosti byl obnoven a štafrován také pozitiv pod kazatelnou, přičemž k celkovým nákladům přispěl také místní duchovní částkou 100 zlatých.⁶ Kostel tak získal poměrně monumentální nástroj. Již roku 1885 však byl nástroj znovu částečně přestavěn synem Franze Müllera Stefanem (nar. 1841), který se v Křemýži oženil, trvale usadil a po širém okolí provozoval varhanářskou živnost až do počátku 20. století.⁷ V průběhu první světové války byl prospekt nástroje zbaven prospektových píšťal Principálu 4', které byly v pozdější, blíže nezjištěné době nahrazeny zinkovými.⁸ Naposledy varhany opravil v červenci roku 1939 varhanář Ludwig Glöckner, který převzal po dobu okupace varhanářskou dílnu Ladislava Hausera v Teplicích – Trnovanech.⁹

Varhany přemístěné z teplického děkanského kostela byly původně jednoduše nástrojem postaveným roku 1698 neznámým varhanářem. Již roku 1703 v souvislosti s přestavbou teplického kostela bylo po neúspěšných jednáních s varhanářem v saském Clausnitz přistoupeno k rozšíření nástroje o další manuál, které provedl Tobias Franz Fleck mladší z České Kamenice za pomoci dalších řemeslníků, výzdobu dodal sochař z Duchcova a o rok později další nejmenovaný sochař.¹⁰ V roce 1853 na tento nástroj hrál také Fraanz Liszt

⁵ A. MEHL, *Blätter zur Geschichte von Krzemusch und Umgebung*, s. 48.

⁶ SOKA Teplice, fond FÚ Křemýž, kniha i. č. 1, Memorabilienbuch 1704–1879, s. 109; Národní archiv (dále NA) Praha, fond ZÚ 1914–16, Katastr varhan, kart. 613; fond ZPÚ Válečný soupis varhan 1917–18, kart. 71; Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, fond Rodinný archiv Ledebour, kart. 3, inv. č. 40.

⁷ Podrobněji k rodu amatérských varhanářů Müllerů z Janova u N. Boru viz T. HORÁK, *Varhany a varhanáři na Českolipsku*, Česká Lípa 1996, s. 22–24.

⁸ SOKA Teplice, fond FÚ Křemýž, kniha inv. č. 3, Memorabilienbuch III, str. 6.

⁹ Viz tužková datace se signaturou na rubu krycí desky před závěrem ventilové komory I. manuálu.

¹⁰ Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, fond Velkostatek Teplice, Spisy a účty patronátního úřadu, inv. č. 3940, 3949, knihy kostelních účtů kostela sv. Jana Křtitele Teplice z let 1663–1700 a 1701–1732, kart. 1808, 1809. Podrobněji k varhanářské rodině Flecků viz T. HORÁK, *Varhany a varhanáři Děčínska a Sluknovska*, Děčín 1995, s. 13–15.

¹ V. HONYS, *K vývoji varhan a varhanářství na Teplicku*, ZPP 54, 1994/1, s. 15–17, 19.

² J. MLČOCH, *Metodická příručka pro dokumentaci varhan v českých zemích, část technicko-akustická*, Brno 1989; M. A. MAYER, *Martin Šaško a jeho varhanářská škola*, Bratislava 2003.

³ A. MEHL, *Blätter zur Geschichte von Krzemusch und Umgebung*, 1923, s. 29–30, 34; F. MADĚRA, *Křemýž 1251–2001*, Ohnič 2001, s. 30.

⁴ Státní okresní archiv (dále SOKA) Teplice, fond Farní úřad (dále FÚ) Křemýž, kniha i. č. 1, Memorabilienbuch 1704–1879, s. 16.

Obr. 1. Prospekt varhan od oltáře. Foto: Eva Francová.

během svého pobytu v teplických lázních.¹¹ V dostupných částech nástroje včetně ventilových komor jednotlivých vzdušnic nebyla nalezena žádná starší datace či signatura vedle výše zmíněné. Žádný z nepočtených pramenných zdrojů bohužel nepodchycuje rejstříkovou dispozici varhan v době před rokem 1885, která dle stop po 18 starších rejstříkových výřezích na čelní straně postamentu pravděpodobně obsahovala 18 znějících rejstříků.

V dnešní době nástroj představuje dvoumanuálové varhany s pedálem s mechanickou trakturou, zásuvkovými vzdušnicemi a celkem 16 znějícími rejstříky v jednotné skříni, v níž jsou za sebou umístěny vzdušnice I. a II. manuálu s prospektem odpovídajícím době přelomu raného a vrcholného baroka. Varhany jsou instalovány ve střední části kruchty a jejich korunní řezba na střední prospektové věži ve výši téměř 4 m částečně zabíhá do prostoru pod klenbou středového pole kůru krytého obloukem klenebního pasu, jímž se tento prostor otvírá do lodi. Dnešní plochá poprsnice kůru se soustruženými dřevěnými balustrami z roku 1864 vyběhající přes 1 m hluboko do prostoru lodi na konzolách byla zřízena pro

zabezpečení dostatečného komunikačního a užitkového prostoru pro hudební provoz kůru, neboť nově přestěhované varhany zabraly značný prostor do jeho hloubky, došlo tím však k určitému potlačení dominantnosti varhanního prospektu. Původní barokní kruchta nepochybně do prostoru lodi vystupovala jen minimálně na konvexním půdorysu. Stávající skříň nástroje je tvořena jednoduchým hranolovým postamentem, který se rozšiřuje na úroveň spodní prospektové římsy drobnými profilovanými bočními konzolami. Navazující píšťalová skříň je na čelní straně opatřena plochým píšťalovým prospektem se třemi píšťalovými věžemi, z nichž střední je nejvyšší, mezi nimiž se nacházejí nižší píšťalová mezitravé pod společnou korunní římsou s postranními věžemi. Nad mezitravé je osazena plochá výplň vyrovnávající výškový rozdíl mezitravé vůči bočním píšťalovým věžím. Profilace říms nevykazuje žádné zvláštní shody s nepočtenými dochovanými nástroji přelomu 17.–18. století vyskytujícími se v regionu, snad nejbliže se korunní římsy svou skladbou i profilací blíží raným prospektům českokamenické dílny Tobiase Fraze Flecka mladšího.¹² Jednotlivá pole a věže oddělují subtilní vertikální lišty

¹¹ J. ČERMÁKOVÁ, *Tisíc let hudby na Teplicku*, absolventská práce zpracovaná na konzervatoři v Teplicích roku 1977, s. 36–37, uloženo v knihovně SOKA Teplice.

¹² Viz dochovaný návrh prospektu pozitivu Tobiase Franze Flecka mladšího z roku 1707 ve SOKA Most, fond Archiv města Most, kart. 602 – varhany. Zde se profilace korunní římsy liší od křemýžské pouze absencí drobného profilovaného výžlabku pod podvalkem římsy.

Obr. 2. Detail výzdoby prospektu, cherubínská hlavička je pozdější doplněk. Foto: Eva Francová.

bez jakékoliv výzdoby. Píšťalové věže jsou dnes osazeny novodobými zinkovými píšťalami natřenými stříbrenkou s navařovaným obloukovým labiem, cínové, avšak rovněž stříbrenkou natřené píšťaly s obloukovým labiem a nestejnou délkou nohou jsou osazeny v mezitravé. Řezbářskou výzdobu prospektu tvoří původní akantové řezby kryjící zakončení píšťal v píšťalových věžích (ve střední věži jsou v horní části viditelně zkráceny o několik cm, jedna z řezeb jižní věže chybí), těžkopádné křídlové řezby s motivem akantu s páskou, který lemuje nevelkou vypouklou oválnou kartuš a dále korunní řezby tvořené prořezávanou páskou s akantem s centrální kruhovou kartuší, nad níž se nachází fragmenty poškozené vrcholové koruny. Nad bočními věžemi jsou osazeny symetrické těžkopádné akantové řezby s trojlaločnou kartuší uprostřed, které jsou patrně pseudobarokní napodobeninou původních. V mezitravé jsou osazeny pouze primitivní „mřížky“ tvořené prořezávanými kruhovými otvory v dřevěné desce a stupňovitými výřezy sledujícími linii zakončení píšťal. Povrchovou úpravu řezeb tvoří zašlý okrový nátěr, který snad měl být imitací žlutého polimentu či zašlého zlatení.

Postament varhan, zasazený dnes do nového obvodového rámu bez povrchové úpravy, obsahuje v čelní stěně plochou výplň uzavřené výřezy po původním hracím stole a zahlou-

bené výplni nad pedálovou klaviaturou. Po stranách výřezu pro původní manuálové klaviatury se nachází ve dvou vertikálních řadách po 6 zaslepených čtvercových výřezech pro původní rejstříková táhla (tedy v celkovém počtu 12 výřezů). Další dvě vertikální řady po 3 zaslepených výřezech se nacházejí při vnějších okrajích čelní stěny postamentu a jsou odděleny od původních vertikálních řad vyjímatelnými obdélnými výplněmi s profilovanými lištami, což dosvědčuje dodatečnou přístavbu těchto 6 rejstříků. Subtilnost bočních konzol postamentu není typická pro přelom 17.–18. století. Lze reálně přepokládat, že původní nástroj měl užší postament s masivnějšími konzolami a při pozdějších úpravách souvisejících s instalací 6 nových rejstříkových táhel bylo nutno postament rozšířit do stran a masivní profilaci konzol zredukovat na dnešní stav. Není ovšem zcela jasné, ve které době k této úpravě došlo. Mohlo to být již v době přístavby pozitivu roku 1703, který však nemohl být v zadní části skříňe jako dnes s ohledem na její původní hloubku, nýbrž v zábradlí kruchty. Takovýto pozitiv ale nemusel mít v této době nezbytně ovládnání rejstříkových manubrií od hracího stolu, ale ze zadní strany skříňe pozitivu za zády varhaníka – toto řešení bylo typické pro řadu dvoumanuálových nástrojů konce 17. sto-

Obr. 3.
Klaviatury a manubria
hracího stolu.
Foto: Eva Francová.

letí.¹³ Relikty tohoto řešení nacházíme mj. na pozitivu známých Mundtových varhan kostela P. Marie před Týnem či téměř o tři desetiletí mladších anonymních varhan kostela sv. Ignáce na Karlově náměstí v Praze, dodnes je dochováno u Christeindlových varhan klášterního kostela P. Marie a Božího Těla v Českém Krumlově a logicky vyplývá z konstrukce přístavby pozitivu právě T. F. Fleckem mladším roku 1723 ke staršímu jednomanuálovému nástroji původem ze zámeckého kostela v Duchcově.¹⁴ Pravděpodobnější se zdá hypotéza, že k úpravě mohlo dojít při instalaci a úpravě nástroje Franzem Müllerem roku 1864, kdy byla vzdušnice pozitivu umístěna za vzdušnici hlavního stroje. Tomu by nasvědčovalo i stáří dřeva většiny konstrukčních prvků čela postamentu, včetně výše zmíněných obdélných výplní, které je mladšího data.

Boční stěny postamentu i píšťalové skříňe jsou pročleněny vně otvíratelnými jednokřídlými dvířky obdélného tvaru s vrcholně barokním ozdobným tepaným kováním závěsů, dvířka píšťalové skříňe po jižní straně nesou dokonce fragment původního barokního zámku. V zadní části jsou postament i píšťalová skříň prohloubeny novodobou nástavbou související s instalací vzdušnice II. manuálu do této části skříňe

z let 1864, resp. 1885, která se v partii říms snaží navazovat na původní profilaci, nerespektuje však již rozšíření postamentu prostřednictvím bočních konzol. Ze zadní strany je píšťalová skříň uzavřena jednoduchými plnými rámovými výplněmi. Za vlastní skříň je za mezerou pro přístup k ladění umístěna vzdušnice pedálu s jednoduchým bedněním po stranách, přístup po jižní straně je zprostředkovan přes jednokřídlé dveře s torzem historického zámku. Povrch vlastní skříňe nese dnes novodobý zašlý tmavohnědý nátěr, pod nímž na viditelných místech kromě stop bělavého základového nátěru nejsou patrné zbytky starší povrchové úpravy. Pouze čelo prospektu nese také mladší tmavohnědý, patrně syntetický nátěr. Ověření případných relikvů povrchových úprav na řezbářské výzdobě by musel prověřit odborný restaurátorský průzkum. Je pravděpodobné, že původně byla skříň varhan prezentována pouze v odstínu přírodního dřeva. Orientační prohlídka charakteru dřeva píšťalové skříňe viditelně prozrazuje, že všechny vertikální lišty píšťalového prospektu s lehkým přesahem okrajů do bočních stěn píšťalové skříňe jsou zhotoveny nově roku 1864 či roku 1885. Na původních bočních partiích píšťalové skříňe jsou dodnes patrné otvory po původní poloze uchycení křídlových řezeb.

Stávající volný hrací stůl z dob úpravy roku 1885 obsahuje dvě manuálové a jednu pedálovou klaviaturu. Manuálové klaviatury mají rozsah C – c3, 45 znějících tónů s krátkou velkou oktávou a přetahovací manuálovou spojku. Jejich potahy jsou již v normální barevnosti (celotónové klávesy potaženy slonovinou, půltóny mořené černě, avšak samotné klávesy, zejména půltónové nemají ještě normované rozměry (délka celotónové klávesy I. man. 13,7 cm, II. man 12,9 cm)

¹³ Ještě v první třetině 18. století bylo u dvoumanuálových nástrojů pro řadu varhanářů problémem konstrukčně vyřešit rejstříkovou trakturu po funkční stránce tak, aby všechna rejstříková manubria mohla být soustředěna v hracím stole. Blíže viz např. V. HONYS, *Varhany poutního kostela Nanebevzetí P. Marie v Dobré Vodě u Nových Hradů*, 300 let poutního kostela Jména P. Marie na Lomci, Vodňany 2005, s. 117–130.

¹⁴ Přístavba je datována a autorizována nedávno objeveným štítkem ve vzdušnici pozitivu. K historii tohoto nástroje blíže V. HONYS, *K objevu nejstarších barokních varhan Podkrušnohoří*, in: P. HRUBÝ – M. HRUBÁ (edd.), *Barokní umění v severozápadních Čechách, Ústí nad Labem 2003*, s. 277–288.

Obr. 4.
Detail pedálové klaviatury.
Foto: Eva Francová.

a jsou v podstatě shodné s klávesami jinými nástrojů Stefana Müllera této doby v okolí. Bočnice klaviatur jsou hranolové, černé barvy. Masivní soustružená rejstříková manubria černé barvy s porcelánovými terčíky s popisy rejstříků (barevně rozlišenými pro pozitiv červeně a hlavní stroj černě) symetricky rozložená po obou stranách manuálů se provedením rovněž shodují s provedením manubrií jiných nástrojů St. Müllera z této doby (Kostomlaty pod Milešovkou, Bořislav), netradiční je však zachování čtvercových průřezů rejstříkových táhel (po roce 1880 se u St. Müllera setkáváme již výhradně s táhly kruhového průřezu). Pedálová klaviatura o rozsahu C – a s 18 znějícími tóny, krátkou spodní oktávou, klávesami z měkkého dřeva na novějších kovových perech s profilovanými púltóny, a hlubokými púltóny Fis, Gis v malé oktávě je však nepochybně druhotně využitou a částečně upravenou historickou klaviaturou z původního nástroje, podobně jako lavice varhaníka s profilovanými bočnicemi. Klávesa c pedálu se nachází pod manuálovou klávesou h. Dispozice nástroje je následující (rejstříky řazeny od prospektu dle pořadí na vzdušnici):

I. manuál:

Principal 4' (zinek, cín, nový)
Flauta 8' (dřevo, otevřená, nová)
Mixtur 4x 1 1/2' (cín, nesourodá)
Quint 1 1/2' (cín, původní)
Octav 2' (cín, nesourodá)
Quint 3' (cín, nesourodá)
Gamba 8' (dřevo, cín, nová)
Gedackt 8' (dřevo, kryt, převážně nový)

II. manuál:

Salicional 8' (dřevo, cín, nový oz. Octav 2')

Gedackt 4' (dřevo, kryt, původní)
Gedackt 8' (dřevo, kryt, původní)
Principal 4' (dřevo, cín, převážně nový)

Pedál:

Octav 4' (dřevo, otevřený)
Octavbas 8' (dřevo, otevřený)
Subbass 16' (dřevo, kryt)
Quintenbass 5 1/3' (dřevo, otevřený)

Vzdušnice I. manuálu má ventilovou komoru přístupnou od prospektu. Uzavírá ji jediný nezapuštěný závěr zajištěný několika přitlačnými klínky. Charakter tohoto zajištění odpovídá jednoznačně dílenské praxi St. Müllera (viz nástroj v Kostomlatech pod Milešovkou, Bořislavi aj.), nicméně je charakteristický i pro jiné, starší dílny v kraji působící. Nezapuštěný závěr z měkkého dřeva je müllerovský, samotná vzdušnice je však nepochybně stará, původní, byť částečně přepracovaná. Ventilová komora s kónickými ventily mezi vodicími kolíky je vybavena pulpetami. Píšťalnice a stoličky jsou müllerovské provenience. Vzdušnice dnes obsahuje 8 znějících rejstříků, stopy po chybějící deváté rejstříkové páce nasvědčují, že původně obsahovala rejstříků 9. Dva původní vysoké cínové rejstříky nahradila po müllerovské přestavbě zřejmě roku 1885 hutná a temná otevřená Flauta 8' ze dřeva, umístěná bezprostředně za prospekt.¹⁵ Protože se část rozměrných píšťal nemohla do vymezeného prostoru vejít, byla jich část vysa-

¹⁵ Trojice osmistopých hlasů Gedeckt, Gamba a Flauta tvořila základ téměř všech nástrojů Stefana Müllera postavených na Principálu 4' (např. Hradiště, Zabuřany). Stavitel i za cenu „zabarikádování“ přístupu do píšťaliště těmito hlasy odpovídal na prosazující se dobové trendy proměn zvukového ideálu varhan, třebaže sám striktně dodržoval princip pozdně barokní výstavby principálového sboru.

Obr. 5. Ventilová komora pedálové vzdušnice s trakturami.
Foto: Eva Francová.

zena přes dřevěné konduky do vyšší úrovně. Stávající pořadí rejstříků na vzdušnici je velice nevýhodné z hlediska přístupu k ladění, protože vysoké cínové rejstříky jsou zezadu uzavřeny hradbou dvou 8' rejstříků a zřepředu za prospektem již zmíněnou Flautou 8', přičemž přístup dvířky z boku je rovněž limitovaný a část cínových píšťal (zejména Mixtura) je pro ladění v podstatě nedosažitelná. Tento jev je bohužel typický i pro některé další nástroje z dílny Š. Müllera, zde je však doveden do extrému. Z hlediska původnosti píšťalového fondu je nutno bohužel konstatovat jeho vysokou nesourodost zejména u cínových hlasů, které jsou v podstatě směsí píšťal z nejrůznějších časových období od 18. století až po müllerovskou etapu roku 1885 upravovaných na patřičnou výši ladění seříznutím bez ohledu na menzuru a původní zařazení v jiném rejstříku.¹⁶ Nejvíce je takto postižen rejstřík Mixtura, kam jsou místy zařazeny i drobné píšťalky téměř nedopovídající výši ladění i tónovou výškou. Rejstříky Octav 2' a Quinta 3' obsahují v diskantu 17 a 21 původních barokních píšťal s charakteristicky nízkým horním obloukovým labiem. Jediný sourodější rejstřík je Quinta 1 1/3', která si zachovala i v podstatě barokní charakter intonace na převážně otevřené nohy bez výraznějších zásahů do labií. Převahu ostatního cínového píšťalového fondu představují píšťaly s gotickým labiem z měkké cínové slitiny různě upravované a nařezávané podle potřeby a pocházející zřejmě z dob müllerovských úprav. Z dřevěných rejstříků je menší část starších píšťal zachována v diskantu rejstříku Gedackt 8'. Z tohoto důvodu nebyly měřeny menzury u žádného z rejstříků I. manuálu, neboť výpovědní hodnotu takto získaných údajů nebylo možno považovat za věrohodnou. Většina píšťal dřevěných i kovových vykazuje hrubé intonační úpravy zvyšováním horních labií. Vnitřní uspořádání píšťal na jednotlivých píšťalnicích sice přibližně kopíruje prospekt, avšak bez respektování píšťalových mezitravé, což svádí k reálné myšlence, že

¹⁶ Tato praxe užívání historických píšťal z vraků skoupených torz starších nástrojů byla pro Franze i Stefana Müllera typická. Jejich intonační umění respektující do značné míry intonační ideál starších období dokázalo vzniklé výkyvy vyrovnat, byť za cenu snížené trvanlivosti.

Obr. 6. Píšťaliště I. manuálu. Foto: Eva Francová.

prospekt měl původně pouze tři píšťalové věže bez mezitravé s masivnějšími vertikálními lištami.

Hrací traktura I. manuálu je opatřena stavěcími šrouby v úrovni nad bývalým hracím stolem v postamentu nástroje. Plná hřidelnice je dnes otočena zadní stranou k oltáři, což nasvědčuje hypotéze, že se jedná o původní hřidelnici, která musela být otočena o 180 stupňů s ohledem na nový hrací stůl čelem k oltáři (většina ostatních dochovaných manuálových hřidelnic St. Müllera je orientována obráceně a je rámové konstrukce).

Vzdušnice II. manuálu zhotovená z měkkého smrkového dřeva je umístěna bezprostředně za vzdušnicí I. manuálu a její ventilová komora je opět přístupná zřepředu a zajištěna je obdobně, jako u I. manuálu, byť v některých detailech provedení se liší. Hrací traktura II. manuálu je však již vedena poněkud šikmo k ventilové komoře a naznačuje určitou řemeslnou nedůslednost. Páčky na hřidelnici se shodují s řemeslným rukopisem St. Müllera u jiných nástrojů, proto lze celou trakturu a velmi pravděpodobně i vzdušnici charakterizovat kompletně jako produkci müllerovské dílny. Nelze vyloučit, že původně byla disponována na 5 rejstříků, pro špatnou dostupnost bočních parit vzdušnice to však nelze spolehlivě prokázat. Zajímavější je píšťalový fond, jestliže rejstřík Salicionál je kompletně novou produkcí (kovové píšťaly patrně od fy. Steinmeyer, s níž Stefan Müller spolupracoval), pak oba dře-

Obr. 7.

*Detail původních i novějších píšťal Princ. 4 II. m.
Foto: Eva Francová.*

věné kryté rejstříky jsou až na ojedinělé píšťaly v basové poloze vesměs barokní, zřejmě převzaté z původního nástroje, přičemž diskantové píšťaly mají čelní stěny a předkryvky dubového dřeva s okosenou horní hranou předkryvek. Gedeckt 8' je ve srovnání s např. Copulou 8' pozitivu Fellerových varhan v Chabařovicích z roku 1824 poměrně úzce menzurován s rozdílem 4–5 PT, Gedeckt 4' je menzurován o něco šířeji. Bohužel i zde jsou velice výrazně zvýšeny výřezy horních labií. Také rejstřík Principal 4' obsahuje vedle 5 dřevěných Müllerových píšťal v basu celkem 13 cínových barokních píšťal z původního nástroje, z toho celkem 5 prospektových z původního Principálu 4' z prospektu.

Pedálová vzdušnice vykazuje shodné řemeslné i materiálové provedení jako vzdušnice hlavního stroje, pouze ventily jsou do ventilové komory vlepované na kůži. Nelze vyloučit, že původně byla koncipována pouze pro tři rejstříky, neboť píšťalnice posledního rejstříku, Quintenbassu, výrazně vyčnívá za její zadní hranu. Píšťalnice dle relikvů zatmelených otvorů byly původně osazeny pedálovými píšťalami na nohy kruhového průřezu, ale později byly téměř všechny tyto otvory opatřeny náklížky převážně pro nohy kvadratického průřezu. Jednotlivé rejstříky jsou opatřeny prodlouženými dřevěnými násadami nohou tak, aby nebyla zastíněna labia píšťal – nej-

vyšší nohy má Octav 4', o něco nižší za ním stojící Octavbass a Subbass je již bez násad. Píšťalový fond pedálu rovněž není sourodý a jeho reálné stáří znemožňují rozeznat kompaktní nátěry většiny píšťal bolusem i šedobílou barvou. Přesto se zdá, že v rejstříku Subbass v rozsahu cca G–f jsou dochovány starší, ne-li původní píšťaly na nohách kruhového průřezu. Rejstříky Octavbass 8' a Octav 4' (s okosenou horní hranou předkryvek) jsou co do určení stáří a původu nejisté, ale jsou zřejmě mladšího data. Quintenbass je nesourodou sbírkou několika různých druhů píšťal. I zde je patrné dodatečné zvyšování výřezů píšťal. Hřídelnice pedálu je dle řemeslného provedení stará a původní, volné otvory pro ložiska hřídelí však svědčí o pozdějších úpravách. Oproti tomu trámec s úhelníky a navazující traktura je dle srovnatelných znaků řemeslného provedení dílem St. Müllera.

Zásobování vzduchem dnes zajišťuje mechanicky (šlapáním) poháněný plovákový měch umístěný v severní prostře kůru. Tento měch je nepochybně až z 20. století, neboť Franz i Stefan Müllerové používali výhradně soustavu měchů klínových, po nichž se však nezachovaly stopy. Odtud se táhne masivní vzduchovod pod pedálovou vzdušnicí a do severní části postamentu, odkud se odpojují vzduchovody k jednotlivým vzdušnicím. S ohledem na úniky vzduchu nebyl tlak zatím

Obr. 8. Detail diskant. píšťal Gedacktu 8'II. man.
Foto: Vít Honyš.

měřen. Není bez zajímavosti, že v postamentu je jako pochozí látka užitá část pedálové píšťalnice se 6 otvory kruhového průřezu.

U rejstříkové traktury všech strojů varhan jsou nejzajímavějším prvkem kovové registrační páky, které jsou nepochybně reliktem z původního nástroje, ostatní prvky rejstříkové traktury pocházejí z období 1864–1885.

Výsledek provedené dokumentace bohužel neprokázal přes řadu významných informací nijak mimořádné kvality křemýžského nástroje. V dnešní podobě je nástroj v podstatě ne zcela zdařilým konglomerátem několika vývojových etap. Z původní substance nástroje z let 1698–1703 se dodnes dochovaly pouze boční stěny varhanní skříňe, obvodové římsy a koruny, řezbářská výzdoba, dvě souvislejší řady krytých dřevěných rejstříků, jeden téměř kompletní alikvotní rejstřík a torza píšťalového fondu 3 cínových a cca 2 dřevěných rejstříků, dvě přepracované vzdušnice a hřidelnice. Rozhodující část nástroje pochází z let 1864–1885 a zvuková podoba nástroje do značné míry odráží toto období, některé prvky (měch, zinkové píšťaly) až z období po I. světové válce. Pro budoucí využití není s ohledem na provedené zejména dispoziční úpravy roku 1885 (provedené proti duchu nástroje na základě dobových požadavků na větší zastoupení osmistopých hlasů) a zásahy pozdější, špatný přístup k ladění aj, možné u tohoto nástroje ve stávající podobě počítat vedle běžného liturgického využití s interpretačními nároky pro

Obr. 9. Detail stop původních výřezů pro rejstříková táhla v postamentu. Foto: Eva Francová.

účely např. koncertní. Pro tento účel by ovšem bylo možno za předpokladu částečného restaurování a průběžné údržby využít několika málo vybraných převážně původních rejstříků. Případný návrat ke starším vývojovým fázím rejstříkové dispozice před rok 1885 naráží na nedostatek podkladů a byl by do značné míry volnou hypotézou. Za stávající situace stejně nepřichází v úvahu z důvodů nejen nedostatku financí, ale i využití, neboť nástroj je využíván pouze příležitostně cca třikrát do roka.

To však nesnižuje význam tohoto nástroje jako hudebně historického dokumentu o varhanářské praxi dosud neznámého regionálního varhanáře závěru 17. století, jehož práce dle dochovaných torz píšťalového fondu i práce truhlářské sice nevynikala mimořádnou kvalitou a byla nesena v duchu spíše doznívající konzervativní tradice 17. století (kovové registrační páky), ale při absenci dochovaných nástrojů z daného období v tomto regionu má výpovědní význam nedocenitelný.¹⁷ Vždyť několik málo dochovaných prospektových píšťal s nenarušenou intonací jádra i horního labia je, jak dokázala namátková zkouška, již dostatečným východiskem pro možnou rekonstrukci původního píšťalového fondu do prospektu vč. stano-

¹⁷ MUDr. T. Horák hypoteticky nevylučuje možnost, že by se mohlo jednat o dílo pantznerovské dílny v Bílině, tou dobou prokazatelně činné v nedalekých Novosedlicích, pro potvrzení této hypotézy však chybějí věrohodné podklady i srovnávací materiál, neboť z této dílny se žádný nástroj ani částečně nezachoval. Podobně nelze vyloučit českokamenickou fleckovskou dílnu již v první fázi výstavby nástroje.

Obr. 10. Detail labia s oslím hřbetem jedné z dochovaných pův. prospektových píšťal. Foto: Eva Francová.

vení odpovídajících proporcí pro usazení řezbářské výzdoby, výšky vertikálních lišt apod., což by částečnému obnovení zvukových i pohledových kvalit nástroj jistě prospělo. Proto je třeba i tento významem jistě neprvořadý nástroj zachovat pro budoucí generace a případné zásahy s využitím již získaných informací realizovat na náležitě odborné úrovni. Nelze vyloučit, že zpřístupnění dosud nedostupných partií stroje v rámci celkové demontáže a detailního průzkumu ještě může přinést alespoň částečnou odpověď na dosud nezodpovězené otázky.

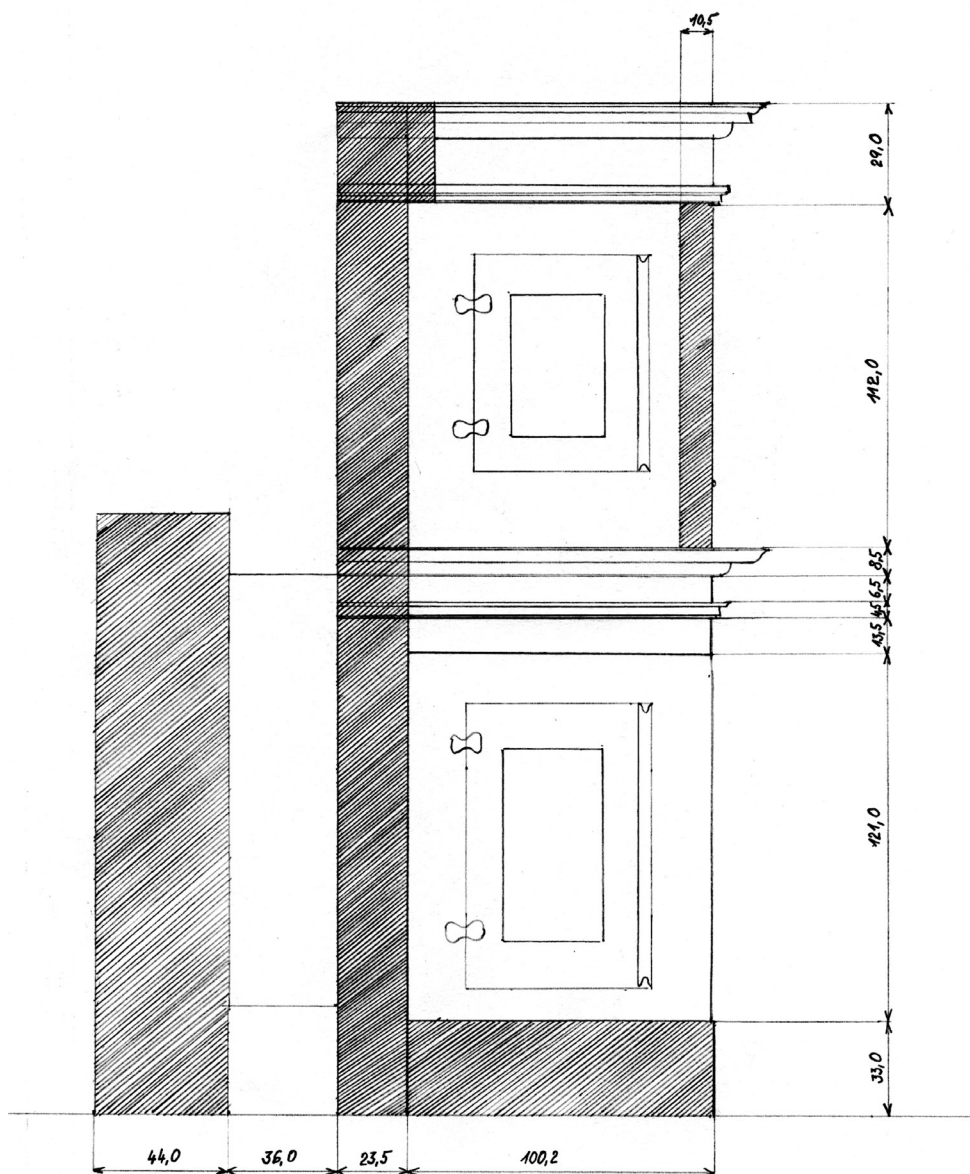
THE RÉSUMÉ

ON INQUIRIES ABOUT THE ORGAN IN KŘEMÝŽ

Between the years 2003 and 2006 was accomplished a detailed documentation of the organ in the church of St. Peter and Paul in Křemýž with a support of VZ 51/204. Till lately this organ was considered to be the oldest one in the district of Teplice with regard to an archaic design of a prospect and a case. The instrument was originally constructed by an unknown organist in the year of 1698 for the dean church of St. John the Baptist in Teplice. In the year 1702 it was extended by the organist Tobiáš Franz Fleck from Česká Kamenice who added another manual to it. When the organ was replaced by a new one in the year 1864, the old instrument was bought by a music-loving owner of the Křemýž estate Adolf Ledebour for a church in Křemýž, where it was installed by the organist Franz Müller. In the year 1885 it was partly reconstructed by his son Stefan who had settled there before. During

the WWI requisitioned tin front pipes from the prospect towers were replaced by zinc ones. The last documented repair works on the instrument date back to the year 1939. Currently the partly functioning instrument is used very rarely.

However the detailed research of the instrument did not bring evidence of an expected exceptional organological value. This is mainly due to the fact that the interventions made by Franz and especially Stefan Müller in the years 1864–1885 brought fundamental changes to the instrument. Which means that besides preservation of existing system originally 18 registers were reduced to 16 registers and a new console facing the altar was added with respect to original shape of a previous stop list. What remained of the old instrument is besides adapted mechanic slider chests of the Great Organ and a pedal with metal levers of a stop action only a fragment of an original number of pipes, which consists mainly of several secondary used, probably original registers (including several original prospect pipes embedded into the interior). In present time the instrument is just an incongruous conglomerate of a pipe fund dating back to various periods (as it was common for a cheap reconstruction by Stefan Müller). The case was modified a lot too, when a number of waisted cases was reduced and the old front prospect of the upper case was exchanged for a new one. Moreover there were applied adapted Baroque carvings and a side parts of the upper case were deepened. In spite of that all preserved fragments of both original pipe fund and original parts of the case remain as a valuable proof of Baroque organ work in the area which is not very rich of

Obr. 11. Křemýž, náčrt jižní strany varhanní skříně. Šrafurou vyznačeny mladší části pocházející z let 1864–1885, kótováno v centimetrech.

Baroque organ instruments. Implemented documentation of the instrument contributed to define a real value of the instrument which lies rather in the documentation level than musical and acoustic one. The authorship of the original instrument can be only guessed as we lack enough period comparative material.